

Таргоўцава А. (г. Мінск, БДТУ)

**ТЫПОВЫЯ АДРОЗНЕННІ ПАМІЖ ВУЧЭБНЫМІ ВЫДАННЯМІ
Б. ТАРАШКЕВІЧА І Я. ЛЁСІКА**

Беларускае мовазнаўства значных поспехаў дасягнула пасля 1917 г. Ужо ў 1918 г. былі надрукаваны першыя падручнікі па беларускай мове, сярод іх найбольшае значэнне мела «Беларуская граматыка для школ» Браніслава Тарашкевіча. Як адзначаюць даследчыкі, яе аўтар даволі паслядоўна вызначыў граматычныя рысы беларускай мовы, дакладна сфармуляваў асноўныя прынцыпы і правілы беларускай арфаграфіі. «Граматыка» з'явілася асновай для складання іншых падручнікаў па беларускай мове, найперш Я. Лёсіка, паклала пачатак навуковай распрацоўцы правапісных і граматычных норм беларускай мовы [1, 2, 3]. З прапановай стварыць граматыку беларускай мовы звярнуўся Я. Купала ад імя Беларускага выдавецкага таварыства ў Вільні да Тарашкевіча яшчэ ў 1913 г., калі той быў студэнтам 3-га курса Пецярбургскага

ўніверсітэта. Да напісання граматыкі, паводле слоў самога Тарашкевіча, заахвочваў яго і акадэмік А.А. Шахматаў. Ён жа і кіраваў працай Тарашкевіча над граматыкай. Значную дапамогу аказаў яму і акадэмік Я.Ф. Карскі. Сваім натхніцелем у працы Тарашкевіч называў яшчэ нямецкага прафесара-славіста Р. Абіхта, які крыху раней, але таксама ў 1918 г., выдаў на беларускай мове невялічкую брашуру «Просты спосаб стацка ў кароткі час граматыным» [4]. Граматыку Тарашкевіч выдаў ужо пасля заканчэння ўніверсітэта, дзе атрымаў вучоную ступень кандыдата філалогіі. Дасканала спецыяльная падрыхтоўка аўтара, дапамога такіх дасведчаных вучоных, як Шахматаў і Карскі, – усё гэта спрыяла таму, што яго граматыка, у адрозненні ад іншых тагачасных беларускіх граматык (Б. Пачобкі, А. Смоліч, А. Луцкевіча, Я. Станкевіча), аказалася найбольш удалай.

«Беларуская граматыка для школ» (1918) – школьная граматыка беларускай мовы, выдадзеная Б. Тарашкевічам ў 1918 г. паралельна кірылаўскімі і лацінскімі літарамі ў знакамітай друкарні Марціна Кухты ў Вільні. Выхад яе найлепш адпавядаў задачам нацыянальнага адраджэння беларускага народа: упарадкаваць выдавецкую справу і школьнае навучанне на роднай мове. Граматыка некалькі разоў перавыдавалася ў Заходняй Беларусі, ляжала ў аснове праграм выкладання беларускай мовы ў БССР. Гэта была першая жыццяздольная граматыка сучаснай беларускай мовы, аснова ўсіх далейшых ліній развіцця беларускай граматыкі. Складзеная проста, з арыентацыяй на вучня, але на высокім навукова-метадычным узроўні, яна задаволіла найбольш надзенны патрабаванні выдавецкай і школьнай практыкі, атрымала ўсеагульнае прызнанне і тым самым надала беларускай мове неабходную ёй унармаванасць. У сваёй працы Тарашкевіч выйшаў за мяжы ўласна граматыкі-марфалогіі і сінтаксісу (як гэта было прынята ў тагачаснай лінгвістыцы). Яго праца складаецца з наступных раздзелаў:

1. Гукі;
2. Часціны мовы;
3. Падзел слова;
4. Правапіс;
5. Сказ.

Такім чынам, апісваюцца ўсе ўзроўні моўнай сістэмы з пункту погляду іх нарматыўнасці, правіл перадачы на пісьме. Гэта хоць і сціслы, але поўны падручнік беларускай мовы. Правілы ў іх сфармуляваны дакладна, даходліва, ілюструюцца прыкладамі. Для іх замацавання даюцца заданні з тэкстамі, узятымі з твораў беларускіх пісьменнікаў і фальклору.

Улічваючы традыцыі беларускага кнігадрукавання, ён замацаваў фанетычны прынцып напісання галосных, а для перадачы зычных – марфалагічны, з некаторымі адхіленнямі ў бок фанетычнага прынцыпу, каб адлюстравалі спецыфіку беларускай мовы. Асобна быў распрацаваны правапіс запазычаных слоў у адпаведнасці з тым, наколькі яны асіміляваліся з беларускай мовай: тыя, што ўжываюцца даўно, пішуцца, як вымаўляюцца, а тыя, «што ўжываюцца ў кніжках і ў кніжнай мове і да народу не дайшлі або дайшлі нядаўна», захоўваюць на пісьме пэўныя адметнасці той мовы, з якой яны ўзяты. Увогуле правільна былі вызначаны галоўныя граматычныя катэгорыі беларускай мовы, характэрныя для яе формы словазмянення. Сфармуляваны ў граматыцы правілы атрымалі ўсеагульнае прызнанне, многія замацаваліся ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Аднак жа шмат якія правілы ў граматыцы адсутнічалі або былі недапрацаванымі, напрыклад, нарматывы напісання складаных слоў, некаторых

канчаткаў, прозвішчаў, імёнаў, геаграфічных назваў. Ва ўмовах масавай беларусізацыі граматыка выклікала пэўныя цяжкасці з-за сваёй агульнай складанасці і пэўных унутраных недахопаў; некаторыя фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці не атрымалі ў кнізе належнага асвятлення; напісанне іншамоўнай лексікі выклікала цяжкасці; некаторыя правілы былі штучнымі і надуманымі, у граматыку былі ўведзены архаічныя граматычныя формы ў якасці літаратурных. Зважаючы на недахопы граматыкі Тарашкевіча, браты Лёсікі распрацавалі праект яе рэформы, які быў прадметам разгляду Беларускай акадэмічнай канферэнцыі, скліканай Інстытутам Беларускае Культуры 14 лістапада 1926 г. у Менску. Быў выдадзены «Беларускі правапіс» Я. Лёсіка, які складаўся з прадмовы і дзвюх частак: «Правяпіс літар і гукаў» і «Знакі прыпынку».

Але Б. Тарашкевіч устрымаўся ад увядзення і такіх змен.

«Ёсць над чым падумаць і папрацаваць, дык можна і трэба пачакаць, высьцярагаючыся, каб лепшыя новыя дэталі, не псавалі больш-менш небалага цэлага, якое ўжо існуе, – пісаў Браніслаў Тарашкевіч, – ён сам цяпер бачыць дужа выразна цэлую чаруду яшчэ спрэчных пытанняў (у аканьні, у правапісе чужаземных слоў і інш.), бачыць патрэбу і магчымасць спрашчэння правапісу, але не бярэцца праводзіць якія-коледы паважнейшыя змены такім індывідуальна-партызанскім спосабам, накідаючы свой праект праз школьны падручнік. Гэта павяло б толькі да шкоднага хаосу.

Рэформа правапісу, калі мае быць праведзена, мусіць быць праведзена ў цэласці ды ў сувязі з рэформай пісьма і пераглядам граматычных формаў (марфалогія).

Адпаведныя практы павінны быць апрацаванымі паасобнымі адзінкамі, але прайсці праз публічнае сіта грамадскай і навуковай крытыкі перш, чым маюць быць уведзенымі ў жыццё аўторытэтам культурных устаноў. Бо тутакж паспех, запраўды, можа быць людзём на смех».

Граматыка Б. Тарашкевіча з'яўлялася пятым у Заходняй Беларусі, значна пераробленым і пашыраным выданнем школьнай граматыкі Тарашкевіча, выдадзенай у 1918 годзе. Змяненні і дапаўненні, унесеныя Тарашкевічам, не ўлічвалі пастаноў, зробленых Беларускай Акадэмічнай Канферэнцыяй (1926). Разам з тым аўтар лічыў, што праблемы «акання» і «правапісу чужаземных слоў» усё яшчэ застаюцца спрэчнымі.

«Не звяртаецца ўвага вучня на падрабязныя асаблівасці або точнае азначэнне граматычных тэрмінаў, а на ўсё, можна сказаць, яшчэ паказвае пальцам: гэта – тое, гэта – тое; гэта – так, гэта – іначай...».

На наш погляд, асноўныя адрозненні заключаюцца ў наступным:

1. У Лёсіка назіраюцца больш поўныя характарыстыкі правіла, чым у Тарашкевіча:

- a. Перанос слова.
- b. Вялікая літара (у Б. Тарашкевіча гэтае пытанне наогул не разглядаецца).
- c. Правапіс некаторых «злучэнняў зычных».
- d. Правапіс прыназоўнікаў і прыставак.
- e. Правапіс імёнікаў.

2. Некаторыя правілы разгледзены аднолькава добра:

- a. Ужыванне галосных У і І.
- b. Правапіс падвоенных літар (у Б. Тарашкевіча – «зычныя з прыціскам»).
- c. Правапіс іншамоўных слоў («чужаземных»).

3. У Б. Тарашкевіча:

- a. Паказваецца розніца паміж гукамі і літарамі, чытач мае магчымасць пазнаёміцца з беларускім алфавітам.

- b. Дзецца агульнае тлумачэнне часцінам мовы, што дазваляе вучню вызначыць прыналежнасць слова да адной з іх.
- c. Тлумачыцца дапасаванне часцін мовы паміж сабою.
- d. Даюцца асновы беларускай лацінкі – сістэмы запісу беларускага кірылаўскага тэксту ў лацінскай сістэме пісьма.

Такім чынам, граматыка Б. Тарашкевіча (складаецца з 162 параграфў: 56 у першым коле і 106 – у другім), у адрозненні ад «Беларускага правапісу» Я. Лёсіка (38 параграфў: у першай частцы 51 правіла, у другой – 14), з'яўляецца вучэбным, азнаямляльным выданнем; створаным для школ. Кніга, напісаная простаю, даступнай мовай, дапамагае непадрыхтаванаму вучню зразумець менавіта асновы арфаграфіі, арфаэпіі, сінтаксісу і г. д. «Беларускі правапіс» Я. Лёсіка больш дэтальна распрацаваны і ўнармаваны.